

BIOLOGIK EKSKURSIYALAR – O’QUV ISHLARINING TASHKILY SHAKLI SIFATIDA

Choriyeva G.Sh.

Toshkent davlat agrar universiteti

Meva-sabzavotchilik va uzumchilik fakulteti

Ekologiya va botanika kafedراسi assistenti

Таянч сўзлар: биологик экскурсиялар, ташкил этиш, кимё, биология, назарий билимлар, экскурсия, ўқув ишларини ташкил этиш, табиий шароит, методика, мактаб ўқувчилари.
Ключевые слова: биологические экскурсии, организация, химия, биология, теоретические знания, экскурсия, организация воспитательной работы, природные условия, методика, школьники.

Key words: biological excursions, organization, chemistry, biology, theoretical knowledge, excursion, organization of educational work, natural conditions, methodology, schoolchildren.

Резюме: Maqolada biologic ekskursiyalar ta’lim muassasalarida o’quv ishlarining muayyan shakli sifatida talqin qilinadi. Ekskursiyalar mazmuni, ularni tashkil etishga qo’yiladigan talablar, turlari hamda ularni o’tkazishga oid tavsiyalar beriladi. Biologik ekskursiyalarning bilish va tarbiyaviy ahamiyati yoritiladi.

Резюме: В статье биологические экскурсии трактуются как специфическая форма учебной работы в образовательных учреждениях. Приведено содержание экскурсий, требования к их организации, виды и рекомендации по их проведению. Освещена познавательная и образовательная значимость биологической экскурсий.

Summary: The article treats biological excursions as a specific form of educational work in educational institutions. The content of excursions, requirements for their organization, types and recommendations for their implementation are given. The cognitive and educational significance of biological excursions is highlighted.

“Mamlakatimizda kimyo va biologiya fanlarini rivojlantirish, ushbu yo’nalishlarda ta’lim sifati va ilm-fan natijadorligini oshirish” [1], tahsil oluvchilarning nazariy bilimlarni hayotiy vaziyatlarda amaliy qo’llash kompetensiyasini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Biologik ekskursiyalar o’quv ishlarining asosiy shakllaridan biri sifatida yuqorida ko’zda tutilgan vazifalarning amaliy echimiga xizmat qiladi.

Biologiya bo’yicha ekskursiyalarni amaliy va uslubiy asoslash 19-asrda A. Ya. Gerd tomonidan ishlab chiqilgan. U darsni ekskursiya bilan bog’lash

zarurligini ta'kidladi, chunki faqat tabiatda o'quvchilarning e'tiborini sinfda o'rganish qiyin bo'lgan hodisalarga jalb qilish mumkin[2, 1-b.].

Ekskursiya - maktab o'quvchilari o'rganilayotgan ob'ektlar joylashgan joyga (tabiat, tarixiy yodgorliklar, ishlab chiqarish) ular bilan bevosita tanishish uchun boradigan ishlarni tashkil etish shaklidir. Ishning bu shakli tabiiy sharoitda turli ob'ektlar va hodisalarni kuzatish va o'rganishni tashkil etish imkonini beradi. Biologiya bo'yicha ekskursiyalar mustahkam, ongli bilimlarga erishish va o'quv jarayonida nazariya va amaliyot o'rtasidagi aloqani o'rnatish imkonini beradi. Darslar va hatto laboratoriya mashg'ulotlarida talabalar bir-biridan ajratilgan holda alohida ob'ektlar va tabiat hodisalari haqida bilib oladilar va o'simliklar va hayvonlar va ularning atrof-muhit o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rmaydilar. Ekskursiya - bu sinf yoki o'quvchilar guruhi bilan ta'lim muassasasidan tashqarida, tabiiy muhitda yoki sun'iy ravishda yaratilgan sharoitlarda ob'ektdan ob'ektga o'tishda, o'qituvchining tanlovi va tegishli dasturdagi mavzularga mos tarzda o'tkaziladigan o'quv ishining shakli.

Ekskursiyalar “Tirik organizm”, “Tirik organizmlar xilma-xilligi” va umumiy biologiya kurslarida asosan bahor va kuzda o'rganiladigan bir qator mavzular bo'yicha darslar tizimiga kiradi. Ekskursiyalarning mazmuni tegishli darslarda o'tilgan material bilan bevosita bog'liq bo'lib, shu bilan birga olingan g'oyalar, kuzatishlarning natijalari va tabiatda to'plangan materiallar, didaktik vositalar keyingi ko'plab darslarda qo'llaniladi. O'qituvchi yillik rejada ekskursiyalar vaqtini oldindan belgilab beradi va tegishli darslarda rejalashtirilgan ekskursiya oldidan o'quvchilarning tabiatdagi o'rganilayotgan hodisalar bilan tanishishi uchun sharoit yaratadi. Shu bilan birga, tabiatan aniqlanishi kerak bo'lgan savollar ta'kidlanadi, takrorlash va ekskursiyaga tayyorgarlik ko'rish nuqtai nazaridan material bilan oldindan tanishish uchun topshiriqlar beriladi. O'qituvchi ekskursiya tugagandan so'ng ham o'z fikr-mulohazalarini bildiradi: o'rganilgan ob'ekt doirasida nimalarni eslash kerak va to'plangan materialdan ko'rgazmalar va amaliy ishlar uchun qanday foydalanish lozim va h.k.

Ekskursiyalar katta bilish va tarbiyaviy ahamiyatga ega. Ular talabalar bilimini kengaytiradi va takomillashtiradi. Talabalar o'simliklar va hayvonlarni tabiiy muhitda: o'simliklarni tuproq bilan, hayvonlarni o'simliklar bilan bog'liq holda ko'radi, yilning ma'lum vaqtlarida biosenozlar va tabiatning yaxlitligi haqida tasavvurga ega bo'ladi[3]. Ekskursiyalarda alohida organizmlar va hodisalar haqidagi ilgari olingan tushunchalar, tasavvurlar tabiat haqidagi kengroq tushunchaga uyg'unlashadi. Shu bilan birga, o'rganilayotgan ob'ektlarni tanib olish va ko'rilgan hodisani tushuntirishda ko'p bilimlar qo'llaniladi. Tabiat bilan bevosita aloqada bo'lish, uning hodisalarini bilish o'quvchilarga aniq, to'g'ri

biologik tushunchalar beribgina qolmay, balki katta tarbiyaviy ahamiyatga ega[4, 1059-b.].

Ekskursiyalarni o'tkazishda B.E.Raikov o'qituvchiga bir qator foydali maslahatlar beradi (Biologiya o'qitish metodikasida ular "Ekskursiya ishining o'nta ustuni" deb nomlanadi.

1. Esda tutingki, ekskursiya yurish emas, balki o'quv mashg'ulotlarining majburiy qismidir.

2. Ekskursiyani olib boradigan joyni o'rganing, mavzuni aniqlang va uning rejasini tuzing.

3. Ekskursiya mavzusini yodda tuting, tasodifiy savollar bilan chalg'itmang.

4. Ekskursiya davomida faqat ko'rsatilishi mumkin bo'lgan narsalar haqida gapiring.

5. Uzoq tushuntirishlardan qoching.

6. Ekskursiyachilarni faqat tinglovchi sifatida qoldirmang, ularni faol ishlasin.

7. Ekskursiyachilarni ko'p nomlar bilan yuklantirmang: ular ularni unutishadi.

8. Ob'ektlarni qanday qilib to'g'ri ko'rsatishni biling va tinglovchilaringizga ularga qanday qilib to'g'ri qarashni o'rgating: hammaga ular ko'rinarli bo'lishi kerak.

9. Ekskursiyachilarni juda charchatib qo'ymang: ular sizni tinglashdan to'xtaydi.

10. Materialni keyinchalik o'rganish orqali ekskursiyani xotirada mustahkamlang.

Har bir ekskursiya o'quvchilarning tanqidiy fikrlash va tadqiqot qobiliyatini rivojlantiruvchi kuchli vositadir. Ekskursiya estetik tuyg'ularni va tabiatga muhabbatni rivojlantirish uchun yaxshi material beradi.

Biologiyaning deyarli har bir mavzusi ekskursiya bilan bog'liq, ammo o'qitish vaqti etishmasligini hisobga olgan holda, o'qituvchi sinfda o'rganish qiyin bo'lgan mavzularni tanlaydi yoki umumlashtiruvchi (yakuniy) ekskursiyalarni o'tkazadi. Ekskursiyalar quyidagilarga bo'linadi: profili bo'yicha: botanik, zoologik, anatomik, umumiy biologik, ekologik; amalga oshirish shakliga ko'ra: auditoriyada, sinfda va maktabdan tashqarida; maqsadi bo'yicha: axborot, tadqiqot, umumlashtiruvchi; vaqt bo'yicha: bir, ikki soatlik, bir kunlik va ko'p kunlik.

Ekskursiya tuzilishi. Ekskursiyalarni tashkil etish har doim quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi: o'qituvchini ekskursiyaga tayyorgarligi; o'quvchilarni tayyorlash; o'quvchilarning ekskursiyadagi ishi; o'quvchilar

bilan suhbat; ekskursiya materiallari asosida o'quvchilar bilimini tekshirish va baholash.

Ekskursiyadan bir necha kun oldin 'qituvchi mavzu mazmunini aniqlashtirishi va ekskursiya o'tkazilish tartibini rejalashtirishi zarur; o'quv materiali bilan taqqoslashi, ekskursiya o'tkazish joyini tanlashi, marshrutni va u bo'yab yurish, o'rganiladigan ob'ektlarni aniqlashi, kuzatish, to'xtash joylari, ekskursiya rejasini tuzishi, savollar mazmuni va o'tkazish usullari tanlashi, kuzatish uchun marshrut va ob'ektlarni belgilashi, suhbat uchun savollarni tuzishi zarur.

Ayniqsa maktab biologiya fanidan o'quvchilarni ekskursiyaga tayyorlash katta ahamiyatga ega. Tajriba shuni ko'rsatadiki, bo'lajak ekskursiya haqida gapirish o'quvchilarda quvonch va hayajonga sabab bo'ladi. Ular bunga katta qiziqish bilan tayyorgarlik ko'radi va buni intiqlik bilan kutadi. Shuning uchun, o'quvchilarni o'qishning birinchi kunlaridanoq mavzuga qiziqtirish uchun tabiatga yoki muzeyga mavzuviy ekskursiyalar o'tkazish mumkin. Ekskursiyadan oldin o'qituvchi yo'l xaritasini ko'rsatishi mumkin (ayniqsa, ekskursiya tashqaridagi hudularga rejalashtirilgan bo'lsa - bu yo'nalish olish maqsadida amalga oshiriladi).

Ayniqsa, o'quvchilarga ekskursiyada o'zini tutish qoidalari bo'yicha ko'rsatmalar berish juda muhim. Buning uchun: belgilang, eslab qoling (lekin yirtmang, yig'mang), kuzating (lekin tutmang), qush uyalarini suratga olmang, shovqin qilmang, yugurmang, keraksiz daraxtlarga chiqmang, zarar etkazmang.

O'qituvchi va o'quvchilar 20-30 yil oldin keng tarqalgan o'simliklar va hayvonlarning ko'p turlari hozirda kamdan-kam uchraydigan va yo'qolib ketish xavfi ostida qolganligini yodda tutishlari kerak, ekskursiyada to'liq tartibni ta'minlash uchun o'qituvchi o'quvchilarni 4-5 kishidan iborat guruhlariga taqsimlaydi intizom uchun mas'ul rahbar saylanadi.

Eng keng tarqalgan botanik ekskursiyalar maktab biologiya kurslarida: "Kuzda o'simliklar hayoti", "Qishda o'simliklar hayoti", "Bahorda o'simliklar hayoti" mavzularida tabiatga ekskursiyalardir. Bular keng mavzular bo'lib, ulardan aniq kichik mavzular aniqlanishi yoki umumiy bo'lishi mumkin. Masalan, 7-sinfda yangi dasturga asosan gulli o'simliklar va ularning tasnifi, afsuski, qishda o'rganiladi. Ammo ushbu bo'lim bo'yicha yakuniy ekskursiya o'quv yilining oxiriga qoldirilishi mumkin va bu o'tilgan materialning yaxshi takrorlanishi bo'ladi, bundan tashqari, yozda gullamaydigan o'simliklarni ko'rish mumkin bo'ladi. Bundan tashqari, ko'pgina maktablarda ekskursiya o'tkazish uchun kichikroq bo'lsa ham maktab bog'i mavjud.

Ushbu ekskursiyani o'tkazish usuli juda oddiy, ammo bu qismi qishda o'rganilganligini hisobga olinsa, ekskursiyadan oldin albatta takrorlash lozim

Bu erda "O'simlikni toping" o'yinidan foydalanish mumkin: har bir guruhga o'simlikning tavsifi berilgan didaktik tarqatma materiallar tarqatiladi, o'quvchilar bu o'simlikni va uning nomini qaerda ko'rganliklarini eslab qolishlari kerak. Didaktik kartochkalarga misollar: 1-kartochka. O'tsimon o'simlik, barglari ketma-ket joylashgan, uch yaproqli. Gullar bitta va qiyshiq gul. To'pguli kichik, oq yoki sariq rang bilan o'ralgan. Ildizlari popuk ildizli. Natijalarni umumlashtirib, o'qituvchi o'quvchilarga 2 ta savol beradi: "Har bir oilaning o'simliklari qanday umumiy tuzilish xususiyatlariga ega?", "Bu o'xshashliklarni qanday tushuntirish mumkin?" O'quvchilar o'xshashlik va farqlarning sabablarini qiyinchilik bilan topadi. Bunday yondashuv o'quvchilarning mantiqiy gikrlash ko'nilmalarini rivojlantiradi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 avgustdagi "Kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4805-sonli qarori. www.lex.uz.
2. Экскурсия как форма обучения биологии // <https://infourok.ru/ekskur-siya-kak-forma-obucheniya-biologii-3902828.html>.
3. Белянина, Л.А. Экскурсия – одна из форм развития творческих способностей личности / Л.А. Белянина, Н.Ю. Манькова // Биология в школе. – 2008. - № 2. – С. 44–49.
4. Ergasheva G.S., Usmonova Yu, Yoshuzoqova I. Excursion is an important form of teaching biology // The 5th International scientific and practical conference "Modern research in science and education" (January 11-13, 2024) BoScience Publisher, Chicago, USA. 2024. 1059 p.// <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2024/01/MODERN-RESEARCH-IN-SCIENCE-AND-EDUCATION-11-13.01.24.pdf>
5. Tolipova J.O. G'ofurov A.T. Biologiya o'qitish metodikasi -T., 2012. – 228 b.
6. Измайлов И.Д., Шубкина Л.С., Михлин В.Е., Шашков Д.В. «Биологические экскурсии» Книга для учителей. М., Просвещение, 1983 г.